
PRAZGODOVINSKA KAMNITA IN KOŠČENA TOLKALA, DRGALA, SAMOZVENEČI IDIOFONI, ROPOTULJE IN BRNIVKE Od kamna in školjke do strun

Mira Omerzel Terlep

153

IZVLEČEK

Prazgodovinska tolkala, drgala, ropotulje, samozveneči idiofoni in brnivke iz kamna, kosti, gline in kovine so inštrumenti, ki se jim bosta morali v bodoče podrobneje posvečati muzikologija in še mlada veda arheoetnomuzikologija. Avtorica nas seznaja z njihovo proučenostjo v tujini in podaja primerjave s tovrstnimi arheološkimi najdbami na slovenskih tleh.

ABSTRACT

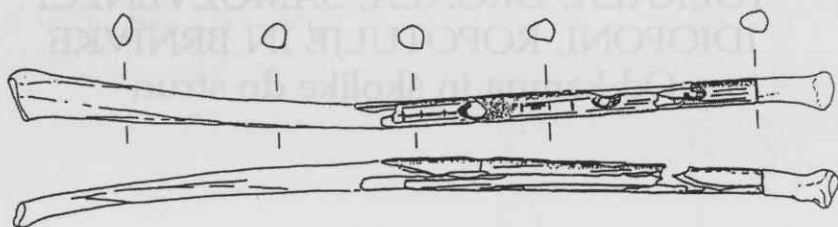
Prehistoric percussion instruments, scrapers, rattles, idiophones and bullroarers made of stone, bone, clay and metal are instruments which deserve to be studied in greater detail by musicology and by the as yet young science of archaeological ethnomusicology in the future. The author introduces us to the research that has been carried out on these instruments and provides comparisons with relevant archaeological finds from the Slovene territory.

OD PRAZGODOVINSKIH DO LJUDSKIH IDIOFONOV: TOLKALA IN DRGALA

Med naloge etnomuzikologije bo v bodoče nedvomno sodil natančen pregled in študij prazgodovinskih kamnitih in koščениh artefaktov, pa tudi pretres kovinskih in glinenih arheoloških najdb možnih glasbil iz mlajših obdobij. Bodoče študije tolkal, drgal, strgal, samozvenečih idiofonov in prostih aerofonov (brnivk) bodo gotovo odprle in odkrile nova poglavja v zgodovini glasbe.

Med najpreprostejša glasbila in najstarejša tolkala lahko prištevamo tako obdelane kot tudi neobdelane kamne, kamnite predmete in celo kamnito orodje, če je služilo v tolkalno zvočne namene. Možno je bilo seveda tolči oziroma igrati tudi s kostjo ob kost, s kostjo ob kamen ipd... Tovrstna preprosta zvočna praksa

Za pomoč se zahvaljujem arheologu mag. Antonu Veluščku z Inštituta za arheologijo ZRC SAZU.

Piščali iz votlih ptičjih uln iz najdišča Geissenklösterle (J. Hahn in S. Münzel, 1995). ♦ Flutes made of hollow bird ulnae from the Geissenklösterle site (J. Hahn and S. Münzel, 1995). ♦ Sifflets faits à partir des cubitus creux des oiseaux découverts à Geissenklösterle (J. Hahn et S. Münzel, 1995).

je na osnovi arheoloških najdb težko ugotovljiva. Še težje je razmišljati o morebitnih lesenih tolkalih, ki se do danes niso mogla ohraniti. Tako kamnita kot lesena preprosta glasbila, ki jih lahko štejemo med prototipe sodobnih tokal, bi utegnili uporabljati že naši fosilni (paleolitski) predniki.

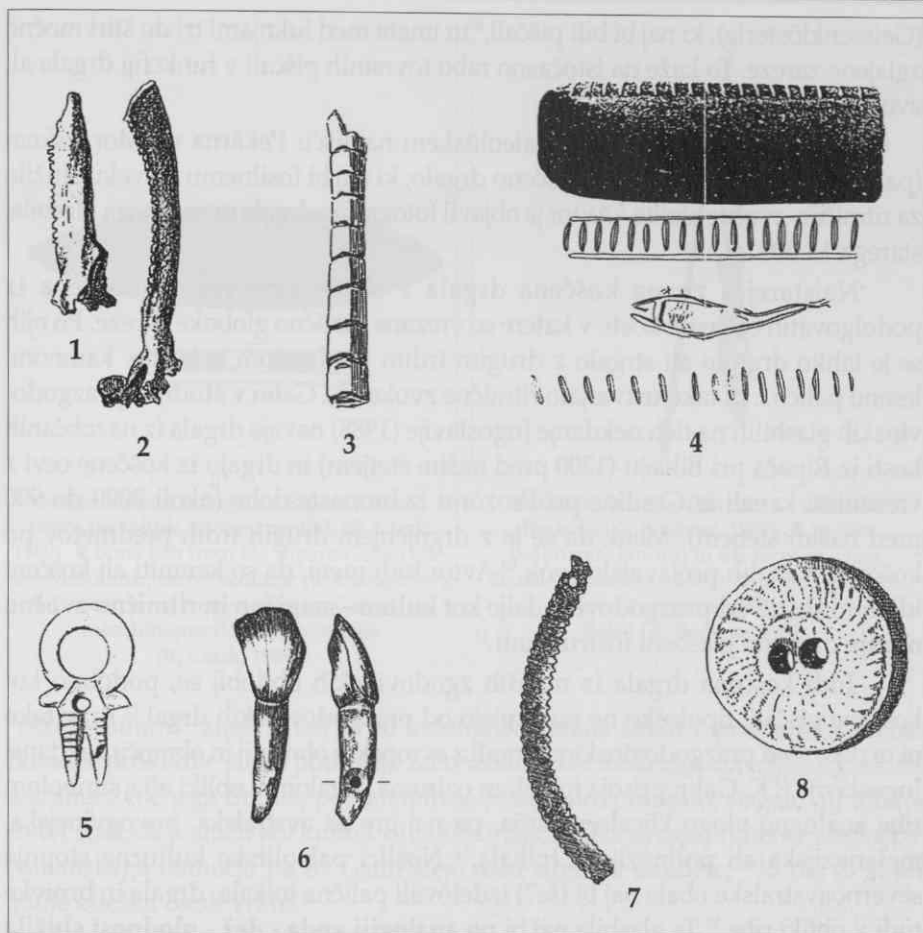
Taka glasbila pa so težko določljiva in interpretativno dvomljiva. Pogosto so na kamnitem orodju sicer vidni sledovi udarjanja, strganja in tolčenja. Vidne obrabe so lahko rezultat običajnega dela ali zvočno-ritmične rabe. Tolkala iz kamna in kosti (in lesa?), enostavna ali umetelno okrašena, so verjetno uporabljali od prazgodovinskih kultur dalje po vsem svetu. Med najstarejša kamnita tolkala na primer sodi tudi prazgodovinsko glasbilo "lito fon", sestavljeno iz enajstih različno dolgih palic, iz južnega Vietnama (protomalajska kultura; točna datacija ni povsem mogoča).¹ Iz bronaste dobe naj bi izvirali tudi prvi veliki kamniti "gongi".² A. Buchner navaja prazgodovinski gong (žal brez točne datacije) iz Venezuele, narejen iz rjavozelenega nefrita. Dokazoval naj bi, da je prazgodovinski človek že preučeval različne kamenine in njihove tonske kvalitete.³ J. Campbell pa nas preseneča z zelo zanimivo domnevo: stalaktiti in stalagmiti svetišča Pech Merle, enega največjih poslikanih jamskih svetišč, naj bi služili kot nekakšni gongi!⁴ Bi lahko bilo med najdenimi artefakti na današnjem slovenskem etničnem ozemlju tudi kakšno takšno tolkalno glasbilo?

¹ Palice so dolge do enega metra, široke do 15 cm in debele okoli 6 cm. Na obeh koncih so zaokrožene, torej namensko obdelane. Po A. Schaeffnerju naj bi imele zanimivo zvočno kvaliteto in tudi svojstveno uglasitev ter zvonovom sorodno zvenenje. Z zvočnostjo omenjenega litoфона so se ukvarjali Jaap Kunst, Andreas Schaeffner, Constantin Brailou. (Glej Paul Collaer, 1979, str. 10.)

² Prav tam.

³ Alexander Buchner, 1981, str. 20.

⁴ Joseph Campbell, 1983, str. 58.

Koščeni drgali iz Ribića, BiH (1, 2), koščena drgalna cev iz Gradine pri Prozoru, BiH (3), kamnito drgalo z vklesano ribo iz Lepenskega Vira, Srbija (4), kamnito drgalo-amulet iz Lepenskega Vira, Srbija (5), podolžna piščal iz zoba, Hrvaška (6), nazobčana brnivka, BiH (7) in brneči disk iz Jezerine, BiH (8) (K. Galin, 1988). ♦ Bone scrapers from Ribić, Bosnia-Herzegovina (1, 2), tubular bone scraper from Gradina near Prozor, Bosnia-Herzegovina (3), stone scraper with incised fish from Lepenski Vir, Serbia (4), stone scraper-amulet from Lepenski Vir, Serbia (5), vertically held flute made from a tooth, Croatia (6), toothed bullroarer, Bosnia-Herzegovina (7) and roaring disc from Jezerina, Bosnia-Herzegovina (8) (K. Galin, 1988). ♦ Racleurs en os trouvés à Ribić, Bosnie et Herzégovine (1, 2), le tuyau racleur en os de Gradina près de Prozor, Bosnie et Herzégovine (3), le racleur en pierre avec motif de poisson de Lepenski vir, Serbie (4), le racleur en pierre-amulette de Lepenski Vir, Serbie (5), le sifflet longitudinal d'une dent, Croatie (6), le rhombe dentelé, Bosnie et Herzégovine (7) et le disque-rhombe de Jezerina, Bosnie et Herzégovine (8) (K. Galin, 1988).

Posebno pozornost bi si zaslužila idiofonska drgala⁵ ali drgalne cevi, predhodniki t. i. drgalnih bobnov. Podobno kot najpreprostejša kamnita ali koščena tolkala iz kamnov, plošč ali palic jih lahko zasledimo od paleolitkega obdobja dalje. Primer predstavljata preluknjani ptičji ulni iz mlajšega paleolitika

⁵ Po Sach - Hornbostlovi klasifikaciji št. 131.

(Geissenklösterle), ki naj bi bili piščali,⁶ in imata med luknjami tri do štiri močno zglajene zareze. To kaže na istočasno rabo tovrstnih piščali v funkciji drgala ali zvočnega praskala.

Po A. Buchnerju naj bi v paleolitskem najdišču Pekárna na Moravskem (paleolitik?) našli nazobčano koščeno drgalo, ki naj bi fosilnemu človeku služilo za ritmično-zvočne efekte.⁷ Avtor je objavil fotografijo drgala in možnega glasbila, starega 15.000 let.⁸

156 Najstarejša znana koščena drgala v obliki cevi so pripravljena iz podolgovatih cevastih kosti, v katere so vrezane različno globoke zareze. Po njih se je lahko drgnilo ali strgalo z drugim trdim predmetom, s kostjo, kamnom, leseno palico... in tako ustvarjalo ritmične zvoke.⁹ K. Galin v študiji o prazgodovinskih glasbilih na tleh nekdanje Jugoslavije (1988) navaja drgala iz nazobčanih kosti iz Ripača pri Bihaću (1200 pred našim štetjem) in drgalo iz koščene cevi z vrezanimi kanali iz Gradine pri Prozorju iz bronaste dobe (okoli 2000 do 900 pred našim štetjem). Meni, da se je z drgnjenjem drugih trdih predmetov po koščenih kanalih proizvajalo zvok.¹⁰ Avtor tudi meni, da so kamniti ali koščeni idiofoni služili od prazgodovine dalje kot **kultno - magično in ritmično zvočno orodje** oziroma glasbeni inštrumenti.¹¹

Tudi koščena drgala iz mlajših zgodovinskih obdobj se, podobno kot koščene piščali, tipološko ne razlikujejo od prazgodovinskih drgal.¹² Prav tako ni razlike med prazgodovinskimi drgali z evropskih območij in območij nekdanje Jugoslavije.¹³ K. Galin prisoja tolkalom oziroma drgalom v obliki ali s simbolom ribe analogno vlogo klicalcev dežja, pa naj gre za avstralska, novogvinejska, melanezijska ali polinezijska tolkala.¹⁴ Nosilci paleolitske kulturne stopnje severnoavstralske obale naj bi (še?) izdelovali palična tolkala, drgala in brnivke tudi v obliki ribe.¹⁵ Ta glasbila naj bi **po analogiji voda - dež - plodnost služila kot obredna glasbila za klicanje dežja**. Tudi artefakt iz protoneolitske kulture Lepenskega vira, ki je kamnito drgalo, veliko 60 cm, na katerem je vrisana oblika ribe in je po celotni površini "okrašeno" z nejasnimi, nerazumljivimi

⁶ Glej Joachim Hahn, Susanne Münzel 1995, str. 9 in Mira Omerzel Terlep, Etnolog 57/1996, št. 6, str. 235-294.

⁷ Alexander Buchner, 1981, str. 19.

⁸ Prav tam, str. 21.

⁹ Glej tudi Curt Sachs 1940, str. 43. Tovrstna drgala je sicer mogoče držati tudi nad preprosto "resonančno skrinjo": nad luknjo v zemlji, ki nastali zvok okrepi in svojstveno obarva, ali (kasneje) nad posodo, ki okrepi zvok. Morda pa še kako drugače, nam neznano! Tako uporabljajo drgala, preprosta zvočila in tihe strunske priprave še danes nekatera naravna ljudstva in plemena v Afriki.

¹⁰ Str. 128.

¹¹ Prav tam, str. 126-127 in tabelle.

¹² Primerjaj na primer tudi drgala iz Mehike (Curt Sachs 1940, str. 38).

¹³ Glej Krešimir Galin 1988.

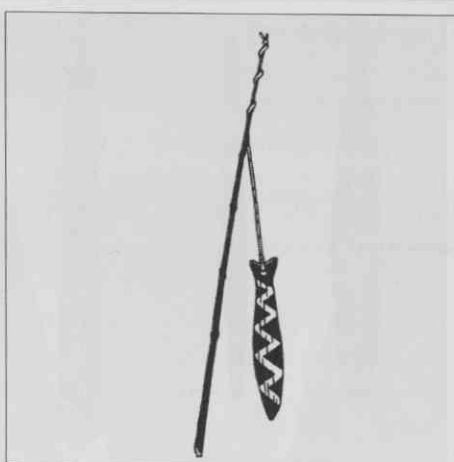
¹⁴ Glej tudi Paul Collaer, 1974, str. 86.

¹⁵ Glej Paul Collaer, 1974, str. 90.

Koščena ribica iz najdišča Riparo Gaban; pozni mezolitik, zgodnji neolitik (R. Clark, 1989). ♦ Bone fish from the Riparo Gaban site; late Mesolithic, early Neolithic (R. Clark, 1989).

♦ Poisson en os trouvé à Riparo Gaban, fin mésolithique, début néolithique (R. Clark, 1989).

Indijanska brnivka (bororo) v obliki ribe, Brazilija (A. Buchner, 1981). ♦ Indian bullroarer (Bororo) in the form of a fish, Brasil (A. Buchner, 1981). ♦ Rhombe indien (bororo) en forme de poisson, Brésil (A. Buchner, 1981).

“skrivnostnimi” znaki,¹⁶ naj bi po mnenju K. Galina služil v podobne namene. Zdrsane poškodbe lahko potrjujejo rabo izdelka kot možnega obrednega glasbila oziroma zvočnega drgala, po katerem se je drgnilo, praskalo, strgalo ali tolklo. Avtor sodi, da je služil kot kultno-ritualno drgalo.¹⁷ Dva druga primerka idiofonov balkanskega območja pa K. Galin šteje med drgalne amulete,¹⁸ ki naj bi si jih ljudje obešali okoli vratu.

Tovrstne kosti z zarezami in morebitne glasbene inštrumente lahko primerjamo s tipološko skoraj identičnimi prazgodovinskimi in staroveškimi “zvočnimi orodji” iz različnih delov sveta. Analogije iz različnih kultur nam ponovno pomagajo pri iskanju prvobitnih in morda arhetipskih človekovih glasbenih in filozofsko religioznih idej. Razlage z analogijami so sicer lahko pravilne, lahko pa tudi niso.

Koščeno drgalo¹⁹ ima tako kot piščal **falično obliko** in ima zato skozi različna zgodovinska obdobja zato pomembno vlogo v **erotsko - plodnostnih obredih in tudi v pogrebnih slovesnostih**,²⁰ v katerih naj bi strganje po kosteh

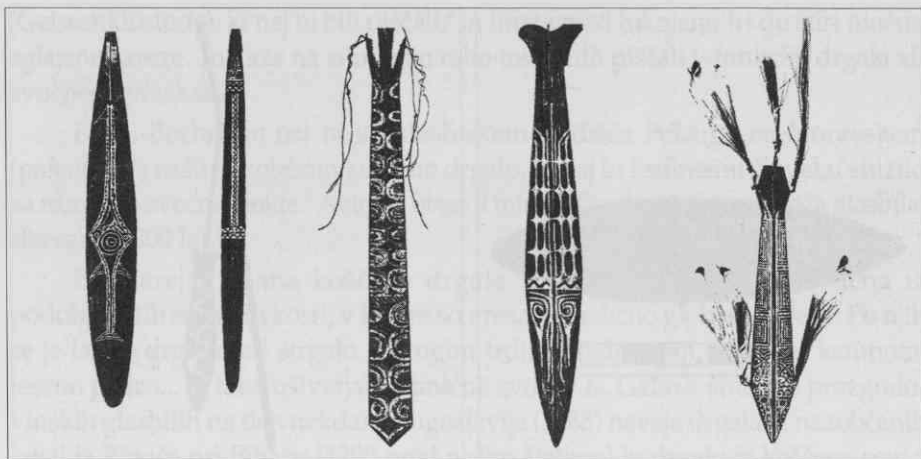
¹⁶ Glej Krešimir Galin, 1988, str. 126-128; Lepenski Vir in Dragoslav Srejšević 1979.

¹⁷ Riba je precej razširjen simbol med različnimi človeškimi združbami in glasbila v obliki ribe ali s simbolom ribe so izdelana kot brnivke, drgala ali vodni bobni. (Glej tudi Paul Collaer 1974, str. 90.) Hitro drsanje s tolkalom ali palico po ribinih zrezah pri petju v neodvisnem ritmu, pri avstralskih domorodcih na primer, ponazarja hitro gibanje ribe. Beri tudi poglavje pričujočega dela o brnivkah.

¹⁸ Krešimir Galin, 1988, str.128.

¹⁹ Samuel Martí, 1970, foto str. 53.

²⁰ Curt Sachs, 1940, risba str. 41.

Brnivke v oblikah rib, Nova Gvineja (P. Collaer, 1974). ♦ Bullroarer in the form of a fish, New Guinea (P. Collaer, 1974). ♦ Rhombes en forme de poisson, Nouvelle Guinée (P. Collaer, 1974).

zagotavljalo nadaljevanje življenja in ponovno rojstvo. V stari Mehiki naj bi sužnji pred žrtvovanjem igrali na koščena drgala iz človeških ali jelenovih kosti. Z njimi so pospremili na zadnjo pot darovane žrtve: človeka ali žival.²¹ Tudi iz azteške kulture so še znana cevasta koščena drgala (ok. 1350-1521).²²

Mogollon kultura iz severovzhodne Arizone (področje Rio Grande) izpričuje zanimiva koščena strgala.²³ S. Martí je prepričan, da so z zarezi obdelana rebra, lopatice, cevaste kosti, rogovja in primerek **spodnje čeljustnice**²⁴ z veliko gotovostjo služila kot glasbila.²⁵ Drgalne bobne iz kosti z različno globokimi zarezi, po katerih se drgne s paličicami, poznajo tudi v Aziji in Afriki.²⁶ Koptski (predkrščanski) muzej v Kairu hrani lepo izdelane "drgalne kastanjete": ploščata koščena delčka z zarezi v obliki meseca.

Arheološke najdbe po celem svetu potrjujejo možnost rabe tovrstnih koščenih priprav kot glasbil in nas opozarjajo na prezrto in nerazumljivo v

²¹ Prav tam, str. 143.

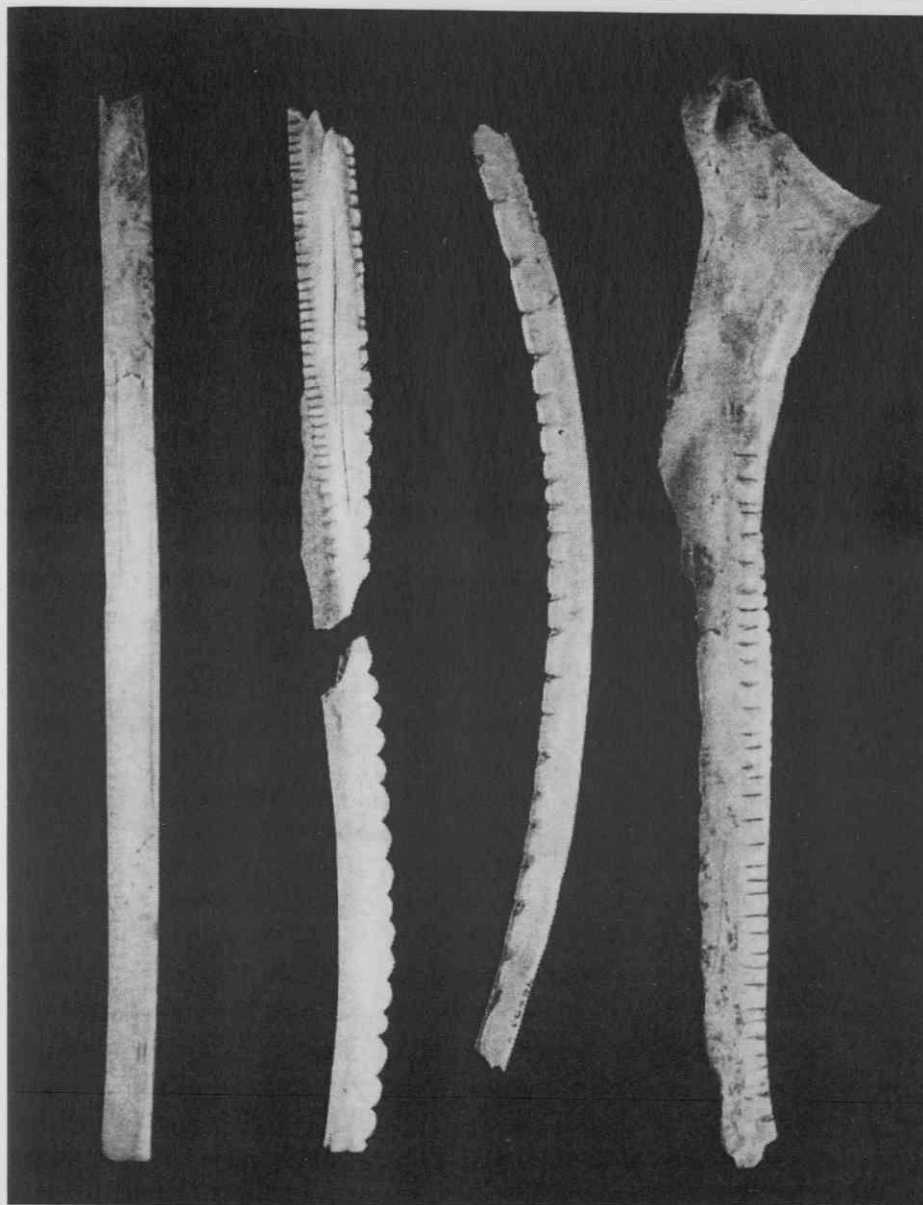
²² Samuel Martí, 1970, str. 52, foto str. 53. Po opisih Špancev naj bi se imenovala omichicahkatzli. Lep primerek hrani Museum of the American Indians v New Yorku. To so glasbila iz človeške bedrne kosti z globokimi zarezi, po katerih naj bi prav tako drsali s palico pri obredih plodnosti, da bi si z zvoki iz koščenih drgal zagotovili nadaljnje življenje vrste, ki ji je kost pripadala. Alexander Buchner pa meni, da so drgala, različna tolkala in ropotulje (zlasti glinene s kroglicami v notranjosti posode iz obdobja neolitika) služila za ritmično "izganjanje zlega" in zato tudi za zdravljenje. Ritualna preprosta glasbila si v zgodovinskih obdobjih pridobijo vlogo otroških igrač. (1981, str. 19) O azteških drgalih - glasbilih je najmanj dvoma, saj smo o azteškem življenju dobro poučeni tudi z dvema kodeksoma, ki priča o azteških obredih in glasbilih: Codex Borbonicus in Codex Florentinus iz let 1558-1560.

²³ Hrani jih Arizona State Museum, University of Arizona, Tuscon; glej Samuel Martí 1970, str. 30 - 31.

²⁴ Žal ne pove natančno, katerim vrstam pripadajo citirane kosti; omenja le, da gre najpogosteje za ptičje kosti, lisičje golenice in zgornje stegenjske kosti drugih živali.

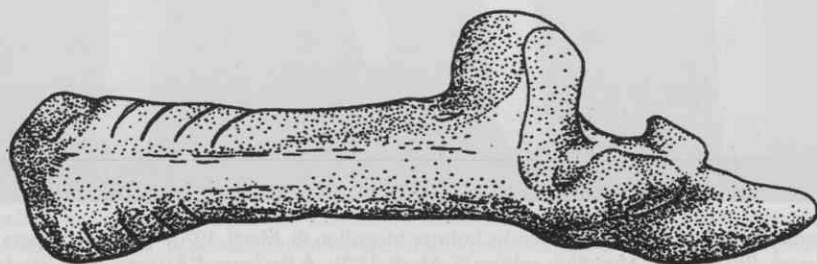
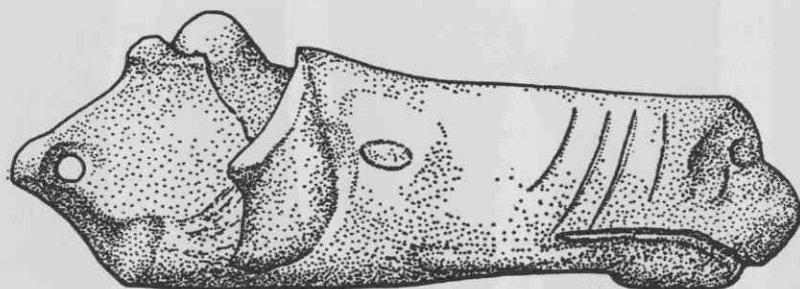
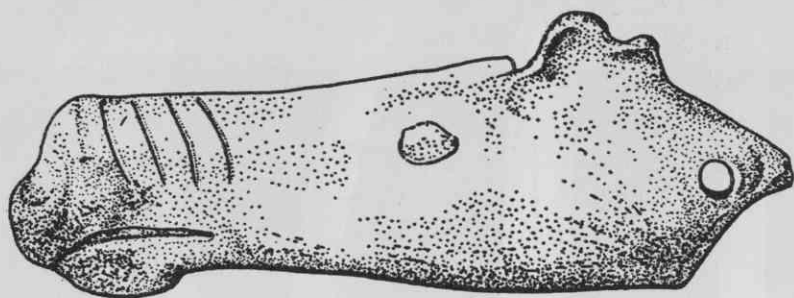
²⁵ Po letu 1200 so na področju Rio Grande tovrstne najdbe mnogo številnejše, v Coloradu pa v 4. stoletju. Redkeje so na področju Arizone iz obdobja med leti 600-800.

²⁶ Glej npr. Alain Daniélou 1978.

Koščena drgala iz Arizone, Rio Grande; kultura Mogollon (S. Martí, 1970). ♦ Bone scrapers from Arizona, Rio Grande; Mogollon culture (S. Martí, 1970). ♦ Racleurs d'Arizona, Rio Grande; la culture de Mogollon (S. Martí, 1970).

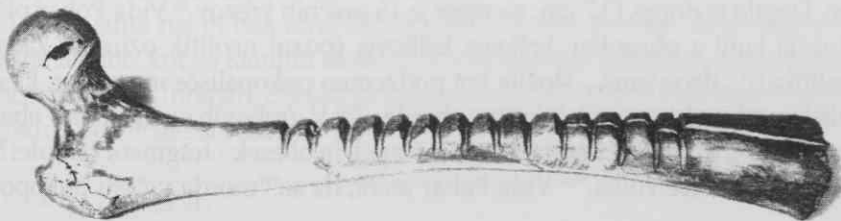
starejših prazgodovinskih kulturah. V mezolitiku in neolitiku so koščeni kamniti predmeti z zarezi, kanali in tudi estetskimi okraski pogostejši in interpretativno lažje določljivi. P. Graziosi v študiji o mezolitski in neolitski kulturi najdišča Riparo Gaban (Trento) objavlja fotografijo svinjskega femurja z

Jelenji členek v obliki jelenje glave z drgalnimi (?) zarezi - zvočni amulet (?), najdišče Riparo Gaban; neolitik (P. Graziosi, 1975). ♦ Deer falanx in the form of a deer head with scraping (?) incisions - sound amulet (?), Riparo Gaban site; Neolithic (P. Graziosi, 1975). ♦ Cheville de cerf en forme de tête de cerf, présentant les entailles à racler (?) - une amulette sonore (?) trouvée à Riparo Gaban; néolithique (P. Graziosi, 1975).

Morebitna (obredna?) drgala iz svinjskih femurjev iz najdišča Riparo Gaban; neolitik (P. Graziosi, 1975). ♦ Assumed (ritual?) scrapers made from pig femurs from the Riparo Gaban site ; Neolithic (P. Graziosi, 1975). ♦ Racleurs éventuels (rituels?) faits en fémur de porc de Riparo Gaban; néolithique (P. Graziosi, 1975).

Drgalo iz človeške stegnenične kosti, Mehika; azteška kultura (med 1350 in 1521). Museum of American Indian, Haye- Stiftung, New York (S. Martí, 1970). ♦ Scraper made from a human thighbone, Mexico; Aztec culture (between 1350 and 1521). Museum of American Indian, Haye- Stiftung, New York (S. Martí, 1970). ♦ American Indian, Haye-Stiftung, New York (S. Martí, 1970).

zareзами.²⁷ Tudi jelenji členek, ki je oblikovan v obliki jelenje glave in ima na vsaki strani nosnega korena po štiri zareze, bi lahko služil kot koščeno drgalo. Predmet ima na eni strani luknjo za obešanje, zato je deklariran kot amulet. Zvočna raba amuleta bi utegnila potrjevati predmet tudi kot **zvočni amulet**.

PRAZGODOVINSKA KOŠČENA DRGALA NA SLOVENSKIH TLEH

162

Med drgala, najdena na slovenskih tleh, bi lahko uvrstili zanimiv in dobro ohranjen koščen primerek z *zareзами iz tibije drobnice* iz Ajdovske jame pri Nemški vasi ter morda drgalo iz Špehovke pri G. Doliču.²⁸ Arheologi sicer menijo, da so predmeti z vrezi lahko služili tudi kot pripomočki za izdelavo biserov ali razmaščevanje kit. Primerek iz jame Špehovke pod Tisnikom, v kateri so arheologi izkopali aurignacienske, pa tudi gravettienske in mezolitske plasti in najdbe, bi utegnil biti drgalo. "Gre za precej oglajen odlomek oglajene kosti, verjetno jamskega medveda, ki ima na debelejšem robu štiri prečne žlebove... iz razdalj med žlebovi ne moremo sklepati na kakršnokoli smiselno razporeditev... Imenovati predmet strgalo,²⁹ kakor je to storil Srečko Brodar, najbrž ni pravilno. Pravilnega imena, ker ne vemo, za kaj in kako so ga uporabljali, pa tudi ne najdemo. Nekaj podobnega so našli v jami Drachenloch."³⁰ Drgalo je izdelano iz femurja jamskega medveda. Žlebovi so široki od 2-8 mm. M. Brodar citira O. Abla, ki meni, da bi po teh žlebovih lahko vlekli kite, ki so jih hoteli razmastiti. Vendar je žleb na "strgalu" iz najdišča Drachenloch mnogo širši od žlebov na "strgalu" iz Špehovke, ti pa so širši od žlebov strgala iz Ajdovske jame. Zato "je vprašljivo, če sta obe orodji služili istemu namenu."³¹ Res je, primerek "drgala" iz jame Špehovke je kot glasbilo najbolj vprašljiv. Lahko bi služil samo enemu namenu ali obema.

Drugi primerek precej dobro ohranjenega zvočnega drgala je iz Ajdovske jame. Drgalo je dolgo 13,7 cm, na njem je 16 prečnih vrezov.³² Vida Pohar piše o Ajdovski jami z obronkov krškega hribovja (pozni neolitik oziroma začetek eneolitika) "...da je jama... služila kot podzemno pokopališče in prostor, kjer so okoliški prebivalci opravljali kultne obrede..."³³ V grobovih so našli tudi obesek (amulet?) iz medvedjega nastavka za krempelj in obesek - fragment (amulet?) iz zgornje čeljustnice volka."³⁴ Vida Pohar meni, da so "morda v času pokopov v

²⁷ Paolo Graziosi, 1975, str. 269, 250-251.

²⁸ Glej Mitja Brodar, 1993, str. 17, tab. 6/7.

²⁹ V arheološkem smislu, ne glasbenem.

³⁰ Prav tam.

³¹ Prav tam.

³² Paola Korošec, 1975, str. 202; glej tab. I/7.

³³ Okoliški prebivalci so umrlim za popotnico najpogosteje prilagali kose mesa drobnice, divjega zajca, psa, domačega goveda in rjavega medveda. Kostni ostanki jamskega medveda so redki... Vida Pohar, 1988, str. 85-88.

³⁴ Prav tam.

Drgalo (13,7 cm) iz kulnega grobišča iz svetišča Ajdovska jama pri Nemški vasi z obronkov Krškega hribovja; pozni neolitik, začetek eneolitika (P. Korošec, 1967). ♦ Scraper (13,7 cm) from a cult burial-place in the Ajdovska jama temple near Nemška vas on the fringes of Krško hills; late Neolithic, early Eneolithic (P. Korošec, 1967). ♦ Racleur (13,7 cm) du sanctuaire d'Ajdovska jama, près de Nemška vas dans les contreforts des montagnes de Krško hribovje, néolithique tardif, début d'énéolithique (P. Korošec, 1967).

levem hodniku izvajali *pogrebne slovesnosti, in žrtvovanja* v sprednjem delu desnega hodnika.”³⁵ Radiokarbonska analiza zogleenih predmetov kulturnih plasti pa uvršča drgalo v čas pred okoli 5600 leti.³⁶ Tudi Paola Korošec zatrjuje: “Da je ta rov³⁷ in ostali del jame služil v **kulturne namene**, to je kot grobišče, govori razen delov človeških skeletov lončenina, ki je imela prav tako kultni namen, pa nakit, pojav večplastne proge pepela, oglja ter žgane ilovice, ki je ostanek kurišča... Na takih mestih so bile nakopičene tudi najdbe. Medtem ko sodijo te h **grobnemu kultu**, so kurišča ostanki kulturnih ali podobnih obredov. Tudi cerealije, ki smo jih našli pri tem izkopavanju, sodijo k obredom v zvezi s posmrtnim življenjem...”³⁸ Ajdovska jama naj bi bila torej skoraj gotovo kultni prostor. To potrjujejo tudi takšne najdbe, kot so kamniti disk s črticami oziroma nekakšen lunin koledar,³⁹ lončena posoda (hrana!), oljenke in koščeno zvočno drgalo, ki bi lahko služilo za obredne posmrtno obrede.

³⁵ Prav tam, str. 94.

³⁶ Prav tam.

³⁷ Misleč na levi hodnik.

³⁸ Paola Korošec, 1975, str. 187. In nadaljuje, da “že iz analize posameznih tipov izhaja, da so v tem delu jame zelo dolgo pokopavali. Če upoštevamo najnižje najdbe nakita in orodja, ki so bile na sami površini plasti s ploščatimi kamni, kot ločeno kulturno celoto, je gotovo, da so svoj zadnji mir v tem rovu našli novi nosilci skupine, ki je bila časovno paralelna s skupino linearne keramike srednjega Podonavja. Glede na to, da tej plasti sledi plast z elementi, ki časovno ustrezajo najstarejši stopnji MSK oziroma najstarejši fazi lengyelskega kulturnega kroga, je gotovo, da ni bilo med njimi večjega časovnega razmaka. Da tudi pozneje, vse do izginotja elementov tega kroga in dalje, ni prišlo do prekinitve pokopavanja v jami, dokazuje prisotnost vseh njegovih stopenj ter prisotnost elementov kultur, ki so se formulirale na tej stari avtohtoni zasnovi.”

³⁹ Prav tam, tab. III/1.

Ali se koščeno drgalo iz kultnega grobišča in svetišča Ajdovska jama, po obliki identično drgalom iz Gradine pri Prozorju, drgalom iz obdobja med drugim in prvim tisočletjem pred našim štejem (bronasta doba) in azteškim drgalom iz obdobja med 13. in 15. stoletjem našega štetja, navezuje na posmrtni šege, sorodne šegam prazgodovinskih in staroveških kultur drugod po svetu, v katerih so imela koščena drgala pomembno vlogo kot vez med človekovimi religioznimi predstavami in arhetipskimi dejanji? Omenjeno problematiko je treba še raziskati.

SAMOZVENEČI IDIOFONI IN ROPOTULJE

164

Med najzgodnejše idiofone lahko prištevamo nanizane školjke, zobe ali preluknjane kosti, ki pri hoji pozvnanajo in žvenketajo in lahko, zlasti pri intenzivnih gibno-zvočnih obrednih opravilih, ustvarjajo *zvočno kuliso*. Ali kot pravi P. Korošec, "tudi nekateri manjši ploščati kamni, ki so bili preluknjani, so lahko služili kot amuleti, manj verjetno pa kot nakit."⁴⁰ Lahko bi pristavili, da so morda služili tudi kot *zvočni amuleti*.

Med prazgodovinska idiofonska glasbila sodijo tudi ropotulje različnih oblik. K. Galin jih deli na "*uporabne ropotulje*" v obliki posode z ного ali brez, v kateri so kamenčki ali glinene kroglice, ki ob udarjanju ob stene posode ropotajo, ter na ropotulje v obliki idola ali obeska. Ropotulje so lahko *antropomorfne*, *zoomorfne* (najpogostejše v obliki ptice; so **prototip glinenih figuric in žvrgolcev naše dobe?**) ali v *obliki votle figure*.⁴¹ A. Buchner omenja glinene ropotulje v obliki posode iz obdobja neolitika (okoli 2000 let pred našim štejem), ki so jih našli v otroškem grobu (Vychvatince, Moldova). Buchner pristavlja, da so v **halštatskem in latenskem obdobju glinene ropotulje znane po vsej Evropi**, medtem ko so kamenodobni ljudje uporabljali predvsem koščena zvočna drgala. Glinene posode - ropotulje naj bi se uporabljale **predvsem pri obrednih plesih kot ritmičen inštrument, drugače pa tudi kot otroške zvočne igrače**.⁴²

Med najzanimivejše glinene ropotulje sodi *glinasta antropomorfna posoda (idol)* z *Ljubljanskega barja* iz obdobja bakrene dobe (ok. 3000 pred našim štejem). Lepo izdelana posoda s poškodovano ного ima obliko človeške figure z izrisano stilizirano obleko. Ker nima več dna, so notranje glinene ali kamene kroglice, ki so posodo spreminjale v ropotuljo, izpadle.⁴³

K. Galin objavlja v omenjeni študiji o arheoloških najdbah glasbenih

⁴⁰ 1969, str. 20. Po Sachs-Hornbostlovi klasifikaciji št. 1.

⁴¹ Krešimir Galin, 1988, str. 130-132.

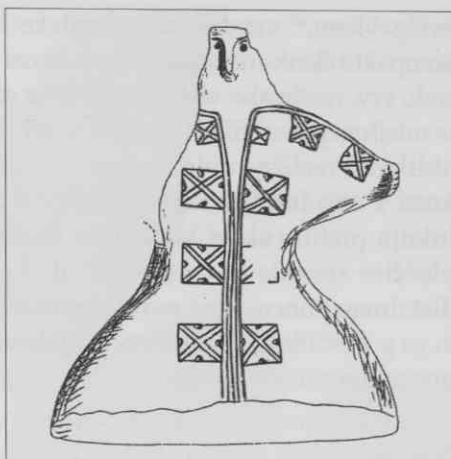
⁴² Alexander Buchner, 1981, str.19.

⁴³ Glej Paola Korošec in Josip Korošec 1969, foto tab. 107, risba tab. 1, tab. 2. Tudi posode, objavljene v fotografski tabeli tab. 106 (zlasti foto 2 in 3, risbe pa tabela 3/4, 2.), bi po moje utegnile služiti kot glinene ropotulje. Beri tudi Krešimir Galin 1988, str. 131. Po njegovem naj bi bile barjanske ropotulje iz obdobja 1800-1700 B.C. Vendar jih arheologi uvrščajo v tretje tisočletje pred našim štejem. (Glej razstavni katalog VUČEDOL treće tisućljeće p.n.e./VUČEDOL three thousand years b.c., Zagreb 1988, tabela str. 40.)

Glinasta antropomorfna ropotulja, Ljubljansko barje; ok. 3000 pr. n. št. (P. in J. Korošec, 1967).

♦ Anthropomorphic clay rattle, Ljubljana Marsh; ar. 3000 BC (P. and J. Korošec, 1967).

♦ Hochet anthropomorphe en argile, Ljubljansko barje, environ 3000 av. J.-C. (P. et J. Korošec, 1967).

165

inštrumentov na balkanskih tleh še *antropomorfno oblikovano glineno ropotuljo in bikonično glineno amulet - ropotuljo z Ljubljanskega barja*.⁴⁴ V bronasti dobi in rimskem obdobju so koščeni ali kovinski idiofoni številnejši, tako na slovenskih tleh kot tudi drugod po svetu, vendar so najdbe arheoetnomuzikološko še nepregledane in neklasificirane.

Glinene ropotulje različnih oblik (zlasti ropotulje iz železne in bakrene dobe) so prazgodovinski predniki vrste zgodovinskih ropotulj in glinenih glasbil (na primer glinenih žvrgolcev, pa tudi zvoncev, to je glinenih posodic s kembljem). Navajam le nekaj primerov tovrstnih zvočnih priprav in opozarjam na potrebo po natančnejšem pregledu arheoloških najdb različnih starosti in na potrebo po sistematičnem študiju razvoja glasbil od prazgodovine do danes.

OD PRAZGODOVINSKE DO LJUDSKE BRNIVKE IN STRUNE

Poleg koščениh piščali in drgal so vsaj od mlajšega paleolitika dalje imele pomembno vlogo tudi *brnivke*: *koščene ali kamnite, (morda tudi lesene?)*. Štejemo jih po Sachs-Hornbostlovi klasifikaciji med preproste aerofone in v poddružino vrtečih se zrakovnih glasbil.⁴⁵ Brnivke sestavljajo vrteče in brneče ploščice (tip danes bolj znanega avstralskega bullroarerja), vrteče palice ali brneči in vrteči se disk. S prostimi zrakovnimi glasbili se proizvaja zvok z vrtenjem po zraku ali po tleh. Slednjim pravimo vrtavke in so običajno iz več delov sestavljene zvočne priprave. V prazgodovinski glasbeni zbirki zvočnih priprav so znane le prve, zato se bomo ustavili samo pri njih.

Brnivke iz živalskih prstnih členkov so na videz podobne prstnočlenskim

⁴⁴ Krešimir Galin, 1988, str. 21, risbe št. 21, 22.

⁴⁵ Pod številko 412.22. (Glej Zmaga Kumer, 1983, Systematik der Musikinstrumente nach Sachs - Hornbostel, str. 214.)

žvižgavkam,⁴⁶ vendar imajo brnivke luknjo prebito ali poredito skozi kostno kompakto členka na obeh straneh. Skozi luknjo v kosti je mogoče potegniti kožnat trak, vrv, rastlinsko vlakno... Brnivke so bile zelo verjetno znane že v srednjem in mlajšem paleolitiku. Glasbilo, ki ga sestavlja predmet podolgovate sploščene oblike na različno dolgi "struni", je lahko pripravljeno iz vrvi in podolgovate kosti z eno luknjo, najpogosteje na distalnem koncu, iz prstnega členka z luknjo prebito skozi kompakto na obeh straneh ali iz kamnite oz. koščene ploščice (morda tudi lesene?), diska ali konice z luknjo v sredini ali na distalnem koncu. Med možne brnivke sodijo tudi preluknjan živalski kanin, ki ga je moč obesiti na vrvico, in različni viseči amuleti, ki z vrtenjem po zraku postanejo zveneči amuleti.

166

Vrv se najpogosteje vrti nad glavo. Morda pa tudi drugače? Navezan predmet se vrti v dveh smereh: horizontalno v smeri vrtenja in istočasno tudi vertikalno na smer vrtenja oziroma okoli svoje osi. Zato je potrebno vrvico s predmetom pred vrtenjem nekajkrat zaviti v smeri osi. Od dolžine vrvi, ki jo lahko razumemo kot struno, je odvisen ton: čim daljša je vrv, tem nižji je zven brnivke, čim krajša je vrv, tem višje se priprava oglasi. Višina tona je odvisna tudi od velikosti (dolžine, širine, debeline in teže) navezanega predmeta, deloma pa tudi od moči vrtenja. Hitrost in intenziteta vrtenja pogojujeta glasnost nastalega brnečega zvena.

V. T. Dobosi v študiji o okrasju in glasbenih inštrumentih iz madžarskih paleolitskih najdišč omenja zanimive predmete, ki bi utegnili biti tudi **amuletne predmeti, čuringe (kulturni predmeti) ali brnivke**. Izredna je na primer *tanka ploščica iz zglajenega mamutovega zoba*, ki je mestoma rdeče obarvana. Isto velja tudi za *skrbno zglajen oz. zloščen numulit*⁴⁷ s križem iz neandertalskega srednjepaleolitskega najdišča Tata, ki mu pripisuje kulturno-magičen pomen v kulturi lovcev. To naj bi simboliziralo mitičen odnos lovcev Tate do njihovega najpomembnejšega vira hrane - mamuta.⁴⁸ Oba predmeta V. T. Dobosi primerja s kulturno-magičnimi predmeti avstralskih Aboriginov, imenovanimi **čuringa**.⁴⁹ Aborigini naj bi najdlje ohranili "primitiven" (bolje: naraven) način življenja predhodnic civilizacij evropskega tipa.

Čuringa z luknjo, vrteča ploščica ali brnivka, znana kot bullroarer pri avstalskih domorodcih, je **čuringa v akciji**, ki na primer v Avstraliji pooseblja *glas mrtvih*. Brnivke so torej lahko "sveti" obredni predmeti za ustvarjanje obrednega zvoka, ki izhajajo iz najpreprostejših kamnitih ali koščenih oblik.

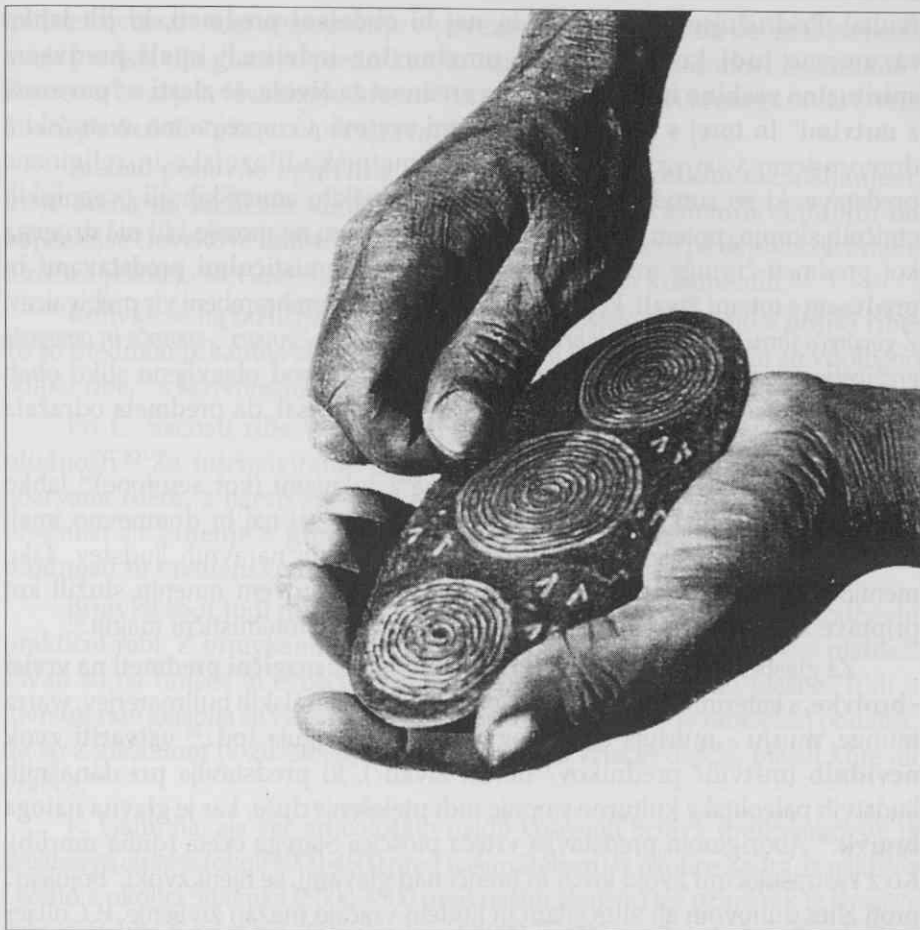
Čuringe in brnivke so skrbno varovani sveti predmeti, ki jih avstralski domorodci ohranjajo iz generacije v generacijo. Skupaj s totemističnimi gravurami

⁴⁶ Glej sestavek in slikovno prilogo o koščenih glasbilih Mire Omerzel - Terlep v Etnologu 6/ 1996, št. 6, str. 235-294.

⁴⁷ Rod fosilnih terciarnih korenonožcev.

⁴⁸ V. T. Dobosi, 1985, str. 7-8, sl. 8.

⁴⁹ Prav tam, str. 9.

Čuringa iz osrednje Avstralije (P. Collaer, 1974). ♦ Churinga (bullroarer) from central Australia (P. Collaer, 1974). ♦ Tschouringa d'Australie centrale (P. Collaer, 1974)

naj bi predstavljali nekakšne "spiritualne zemljevide" časa, prostora in duhovnih predstav, ki omogočajo nadživetje in sožitje z vsem živim. Predstavljajo tudi nesmrtno telo ter mistično vez med ljudmi in mitičnimi predniki. V kulturi avstralskih Aboriginov, v družbi brez lastništva, so edino čuringe osebna lastnina. In vsak tovrstni predmet ima svoj pripadajoči zvok, pesem, obred, ples.

P. Collaer je prepričan, da čuringe izvirajo iz paleolitskih kultur človekove zgodovine.⁵⁰ V. T. Dobosi omenja poučne diskusije med etnologi in arheologi na Madžarskem (vodilna diskutanta sta G. Róheim, V. Zolnay) o pomenu paleolitske umetnosti in o domnevnih čuringah in brnivkah. Diskusije naj bi pripeljale do ugotovitev, da gre pri tovrstnih ovalno okroglih kamnih ali kosteh, pri katerih lahko opazimo svojevrstno zglajenost zaradi rabe za predmete plodnostne magije

⁵⁰ Prav tam, str. 162-163.

(kulta). Pridružujem se mnenju, da **naj bi obdelani predmeti, ki jih lahko razumemo tudi kot najstarejše umetnostne izdelke,**⁵¹ imeli predvsem **spiritualno vsebino in z njo posebno vrednost za živeče, še zlasti v "povezavi z mrtvimi" in torej s transcendentalnimi svetovi.** Če sprejmemo avstralskim domorodcem vsaj približno analogne umetniško-filozofske in religiozne predstave, ki so sorodne tudi predstavam afriških, ameriških ali oceanijskih etničnih skupin, potem številni paleolitski predmeti ne morejo biti nič drugega kot predmeti čuringe in brnivke, **povezane s totemističnimi predstavami in predvsem s totemi živali,** ki so bile najpomembnejši prehrambeni vir prebivalcev. *Z govorečo (brnečo) čuringo ali brnivko žival ali njen duh "govori", sporoča in omogoča preživetje ter nadaljevanje življenja.* J. Campbell je pod objavljeno sliko obeh omenjenih madžarskih najdb (iz najdišča Tate) pripisal, da predmeta odražata tudi porajajoči smisel⁵² za čudežno.⁵³

Z. Horusitky pa meni, da so falange z luknjami (kot aerofone)⁵⁴ lahko uporabljali paleolitski lovci tudi za signalizacijo, saj naj bi domnevno imeli dovršen signalni sistem, soroden sistemu današnjih naravnih ljudstev. Tako menijo nekateri. Paleolitski aerofoni naj bi po njegovem mnenju služili kot priprave za magično vplivanje na vreme ali v lovski totemistični magiji.⁵⁵

Za glasbeno zgodovino so zanimivi predvsem **magični predmeti na vrvici - brnivke,** s katerimi bi bilo mogoče, po analogiji avstralskih bullroarerjev, warra munge, murlu - murluja ali novogvinejskega bunguja ipd.,⁵⁶ **ustvariti zvok nevidnih (mrtvih? prednikov? ubitih živali?),** ki predstavlja pri današnjih ljudstvih paleolitske kulturne stopnje tudi utelešenje duše, kar je **glavna naloga brnivk.**⁵⁷ Aboriginom predstavlja vrteča ploščica Starega očeta (duha umrlih). Ko z zastrašujočimi zvoki kroži in brenči nad glavami, se njeni zvoki "bojujejo" proti zlim duhovom ali zlim silam in ljudem vračajo (nazaj) življenje. P. Collaer celo meni, da so **brnivke najstarejše glasbilo sveta.**⁵⁸ C. Sachs pa je prepričan, da brnivke v obliki vrtečih predmetov na vrvici **pozna večina "primitivnih"**⁵⁹

⁵¹ V. T. Dobosi, 1985, str. 10.

⁵² Verjetno v smislu porajajoče zavesti.

⁵³ Joseph Campbell, 1983, str. 57.

⁵⁴ Kot žvižgavke ali brnivke?

⁵⁵ Podobno kot to poznajo severnoameriška indijanska plemena Dakota, Uitoti; Z. Horusitky 1955, str. 137 - 138. Vendar pa bi falange v prazgodovinskih obdobjih lahko služile tudi kot igrače pri igri s spretnostnim natikanjem kosti na palice oziroma pri igri z natikanjem palic v luknje kosti, ki morajo biti seveda primerno velike. O možnih tovrstnih igračah pričajo koščene igrače ameriške Kunda kulture. Po tej logiki so seveda lahko igrače z luknjami za spretnostno natikanje tudi naše domnevne koščene piščali in brnivke oziroma kosti z (dovolj velikimi) luknjami.

⁵⁶ Brnivke tipa bullroarer poznajo tudi severno- in južnoameriški domorodci, Melanezijci, Indonezijci, Bušmani, Eskimi in Evropejci; slednji brneči predmet privežejo na leseno držalo in si tako olajšajo vrtenje. Glej tudi Curt Sachs 1962, str. 241: Schwirrholtz.

⁵⁷ Zato brnivko, npr. pri Aboriginih, izdelajo že nerojenemu otroku in mu jo izročijo ob zvokih brnivk in petju v času iniciacijskih obredov.

⁵⁸ Paul Collaer, 1974, str. 160.

⁵⁹ Boljši je izraz naravnih.

ljudev sveta in sicer najpogostejše v povezavi s predstavo, da nevidni brenčeči zvok **predstavlja glasove prednikov** in vzpostavlja stik z duhovi in dušami.⁶⁰ Zato so z vrtenjem "svetih predmetov" in njegovimi glasovi iz enega sveta (sveta živih) poskušali vplivati na drug svet (na svet umrlih).

Imamo ponovno opraviti z arhetipskim občečloveškim razmišljanjem, ki je doma na različnih koncih sveta in v različnih časovnih obdobjih od najstarejše človekove kulturne zgodovine dalje? Preseneča pa dejstvo, da brneče ploščice poznajo številne civilizacije in kulture na vseh kontinentih.⁶¹

Brnivke se na različnih koncih sveta najpogostejše pojavljajo v **obliki ribe**. To so predmeti iz kamna ali kosti v obliki ribe ali brnivke z vrisano ali vdolbeno obliko ribe,⁶² s skrivnostnimi simboli ali z vrisanimi ribjimi obrisi.

169

Po C. Sachs riba v človeških civilizacijah pogosto predstavlja moč plodnosti.⁶³ Za intenziviranje tega pomena je brnivka (bullroarer) pogosto obarvana rdeče, z barvo življenjske sile - krvi. **Analogiji riba - voda - dež - plodnost ali brnenje = grmenje - dež - plodnost vodita inštrument h kultu plodnosti in vremenski magiji.**

Brnivka sodi tudi med tista redka glasbila, ki imajo vlogo v vsakodnevni praktični rabi. Z brnivkami sodobni Malajci na primer plašijo slone s platnaž. Živali so na brneče in cvileče zvoke zelo občutljive in so zato plašne. Tudi o tovrstni rabi glasbila še velja razmišljati. Na Slovenskem pa je zabeležen podatek, da so z glasbilom (v 20. stoletju), sestavljenim iz vrtečih deščic, plašili kure ali vrabce.⁶⁴

K. Galin navaja več arheoloških najdb koščenih brnivk (bullroarerjev): iz *neolitskega obdobja* (okoli 6000-4600 pred našim štetjem) iz okolice Zadra, iz najdišča Danilo v okolici Šibenika (5500-4500 pred našim štetjem) ter primerek iz *bronaste dobe* iz Velike Gorice pri Zagrebu (med 1000 in 900 pred našim štetjem). Brez točnih datacij omenja še najdbe iz Bosne in Hercegovine (neolitsko iz Ober, brnastodobno iz Donje Doline ob Savi pri Bosanski Gradiški), lesen primerek iz Srbije (najdišče Vlasac), iz pozne *železne dobe* iz Bosne (najdišče Mahrević iz okolice Čajnice) in aurignacienski artefakt - koščeno konico z luknjo iz Potočke zijalke.⁶⁵ Avtor v omenjeni študiji⁶⁶ navaja tudi koščen amulet - **brneči disk** (na

⁶⁰ Curt Sachs, 1940, str. 40.

⁶¹ C. Sachs piše: "...lahko razumemo, da je orodje, kot na primer kladivo, izumljeno povsod na določeni stopnji človeške evolucije razvoja, od rabe gole pesti, kamna v pesti in kamna na lesenem držalu, kar je povsem logično in naravno. Toda bull - roarer? Je res povsem razumljivo, da mora vsako človeško pleme iznajti ovalno deščico pripeto na struno (vrv) vrtečo se nad glavo s posebnimi magičnimi nameni? Je prepričljivo, da je v toku naravne evolucije tak bullroarer univerzalno **združen z obliko ribe**, in da so paleolitski lovci v Franciji kot tudi moderni Eskimi prišli na idejo, da nazobčajo njen rob?" (1940, str. 62-63.)

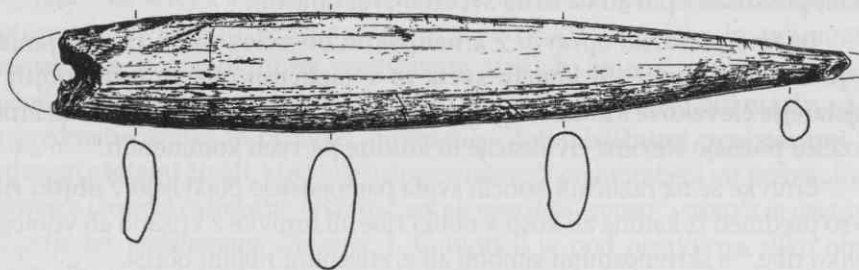
⁶² Glej tudi Krešimir Galin 1988, str. 126-128, sl.12.

⁶³ Curt Sachs, 1940, str. 42; glej tudi poglavje o strgalih pričujočega sestavka.

⁶⁴ Zmaga Kumer, 1986, str. 29.

⁶⁵ Krešimir Galin, 1988, str. 135-136.

⁶⁶ Prav tam.

Paleolitska koščena konica z luknjo, najstarejša brnivka v Sloveniji in na Balkanu; starost ok. 35.000 let (M. Brodar, 1983). ♦ Palaeolithic bone point with a hole, the oldest bullroarer in Slovenia and the Balkans; approx. age 35,000 years (M. Brodar, 1983). ♦ Embout d'os à un trou, le rhombe le plus ancien de Slovénie et des Balkans; âge: environ 35.000 ans (M. Brodar, 1983)

primer brnivko iz Lepenskega vira) in dekorativen kamniti disk z dvema luknjama.⁶⁷ Brneči diski so glasbila, ki so prav tako še precej neraziskana in čakajo na arheoetnomuzikološke osvetlitve. Po mnenju P. Collaerja naj bi bile tudi brnivke znane od paleolitika dalje.⁶⁸

A - Prazgodovinske brnivke na slovenskih tleh

Med prazgodovinske brneče ploščice na slovenskih tleh bi lahko prišteli že omenjene preluknjane **falange** s skoz in skoz preluknjano prstnočlensko kostno kompakto pa tudi preluknjane kanine (kot amulet - brnivke). V bodoče bo potrebno pregledati tovrstne neolitske, eneolitske in mezolitske arheološke in tudi mlajše zgodovinske najdbe ter pretresti razvoj brnivk do današnjih dni. K. Galin prišteva med brnivke tudi aurignacijski artefakt iz Potočke zijalke,⁶⁹ kar je zelo zanimivo, novo in svojstveno. *Koščena konica z luknjo*⁷⁰ (iz okoli 35.000 let pred sedanostjo) naj bi bila po Galinovem mnenju najstarejša brnivka na tleh nekdanje Jugoslavije.⁷¹ Lahko pa jo prištevamo med najstarejše brnivke na Slovenskem. Brez dvoma pa mu lahko pritrdimo, da bi tako velika koščena konica lahko služila kot močno obrambno ali napadalno orodje tistega časa. S konico, navezano na kožno vrv, pa bi lahko *fosilni človek ustvarjal zvoke zelo podobne*

⁶⁷ Radius 5,5 cm, debelina 0,9 cm.

⁶⁸ Paul Collaer, 1974, str. 160. Glej tudi fotografije lesenih brnivk v obliki rib in poslikanih s simboli in stilizacijo ribjih oblik.

⁶⁹ Krešimir Galin, 1988, str. 135, sl. 35.

⁷⁰ Glej Srečko in Mitja Brodar, 1983, št. 75; po mnenju Mitje Brodarja (1985, str. 44) je luknja nedvomno človeško delo.

⁷¹ Krešimir Galin, 1988, str. 135, 139.

zavijanju vetrov ali grmenju.⁷²

Med svojstvene brnivke bi lahko morda šteli tudi skoz in skoz preluknjan **fragment rebra jamskega medveda**,⁷³ in **levo čeljustnico** izredno velikega in povsem odraslega jamskega medveda iz Potočke zijalke,⁷⁴ katere rogelj je približno 20 mm od roba očitno namerno prevrtan (luknja je povsem okrogla) v premeru 6 mm.⁷⁵ S. in M. Brodar pravita, "da je namen preluknjanosti jasen. Mandibula je bila bržkone obešena na vrvici, ali kot lovska trofeja ali morda kot *totem* ob ognjišču."⁷⁶ Pristavljam, da bi velka mandibula mogla biti tudi **totemsko-magični zvočni amulet oziroma brnivka: inštrument, ki simbolizira glas (moč?) odraslega medveda**.

Poleg tega je zanimiv **rogelj z luknjo** iz Divjih bab.⁷⁷ Ploščat rogelj jamskega medveda z luknjo je kot ustvarjen za prazgodovinsko brnivko, ki seveda uporabe roglja kot amuleta ne izključuje, temveč le potrjuje. Tudi primerek diafize mladega femurja iz Divjih bab I z vhodno-izhodno luknjo na distalnem delu kosti bi lahko služil kot brnivka.⁷⁸

Daleč najzanimivejši in estetsko najlepši pa je *mezolitski* primerek brnivke v obliki **koščene ribice** iz jame Mala Triglavca blizu Divače.⁷⁹ Jama naj bi bila obljudena od približno 8000 do 800 let pred našim štetjem in naj bi bila zaradi bogatih arheoloških koščenih in kamnitih ter roženih predmetov pomembnejše arheološko najdišče na območju jugovzhodnih Alp in Krasa. Ribica datira v kulturno plast iz mezolitskega obdobja oziroma iz prehodnega obdobja iz stare kamene dobe v mlajšo kameno dobo ali neolitik. Sodi v t.i. predneolitsko kulturo.⁸⁰ Velika je 11 cm, našel pa jo je leta 1984 dr. France Leben z Inštituta za arheologijo ZRC SAZU. Namesto očesa ima luknjo. Tam, kjer so ribičina usta, je polkrožna odprtina, ki je bila prvotno lahko tudi zaprta okroglina in je kot ustvarjena za vrvico brnivke. Vrvico bi bilo sicer enako mogoče potegniti tudi skozi očesno odprtino. Izdelana je iz koščka kosti v obliki ribe, na kateri so vrisane tudi črtice in pike (luske? simboli?). Dr. Leben je ob odkritju tega predmeta menil, da bi lahko služila kot *nožiček*, ker ima ostre robove, ali kot *okrasek ali amulet*.⁸¹ Vendar mislim, da je ribica skoraj gotovo lahko služila neolitskim Kraševcem kot **zvočni**

171

⁷² Avtor piše, da se je v Vrbniku na otoku Krku za podoben instrument ohranilo zanimivo ime: *grmavica* ali *grmljavica*. Glasbilo ima tudi brnivkam podobno vlogo, kot smo jo opisali, in je verjetno prežitek plodnostne magije ali simpatetične magije za klicanje dežja. (Glej Krešimir Galin 1988, str. 136.)

⁷³ Srečko in Mitja Brodar 1983, str. 155.

⁷⁴ Dolga okoli 33,5 cm.

⁷⁵ Glej Srečko in Mitja Brodar, 1983, str. 156-157.

⁷⁶ Prav tam, str. 157.

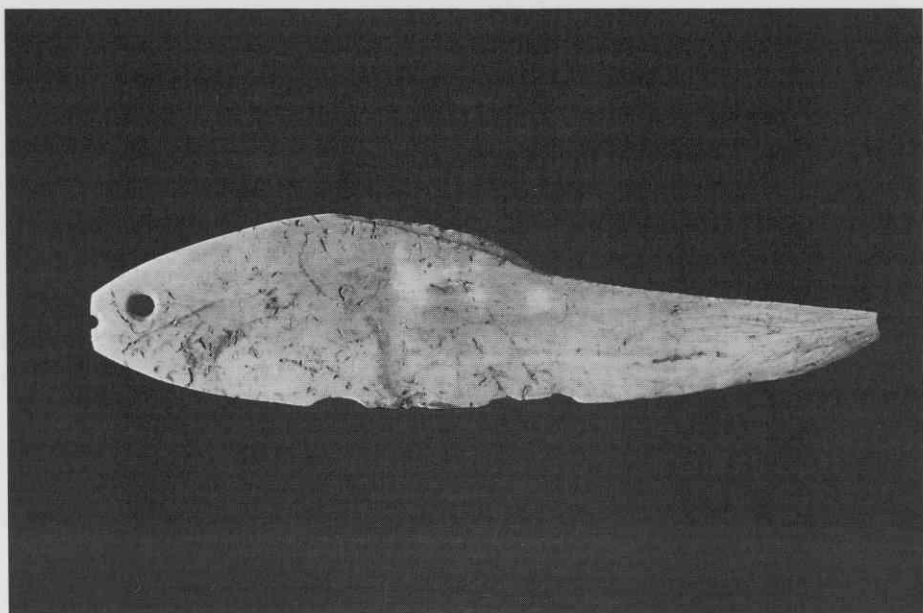
⁷⁷ Mitja Brodar 1985, str. 44, tab. 5/3.

⁷⁸ Ivan Turk, Janez Dirjec, Boris Kavur, 1997, str. 166.

⁷⁹ Glej Enciklopedijo Slovenije 6, Ljubljana 1992, geslo Mala Triglavca, str. 383.

⁸⁰ France Leben, 1988, str. 71.

⁸¹ France Leben, 1986, str. 21. Po mnenju Franceta Lebna je bil Kraševce, ki je živel pred jamo, že obdelovalec zemlje in trgovec in je znal obdelovati kože.

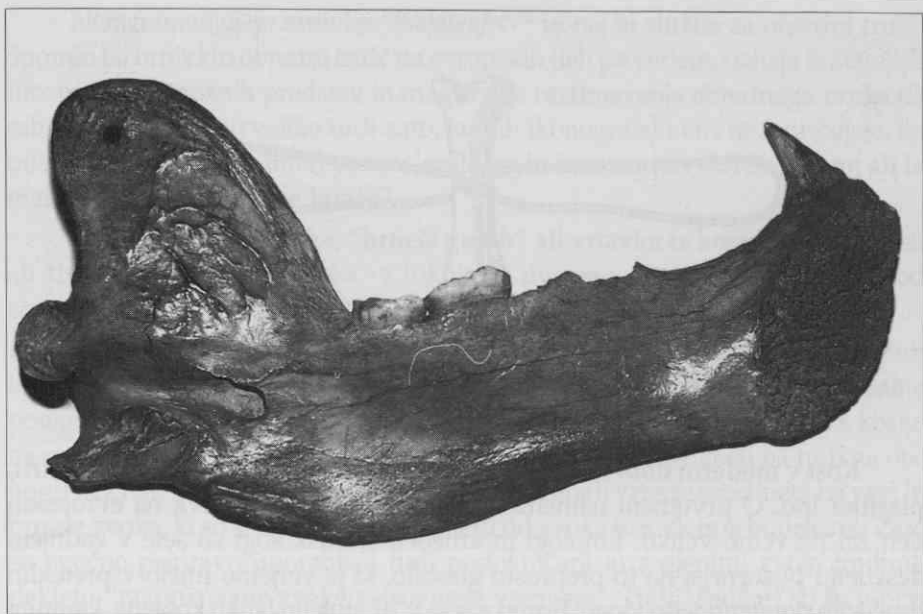

Zvočni amulet-brnivka-koščena ribica iz male Triglavce pri Divači iz prehodnega obdobja med mezolitikom in neolitikom (7000 pr.n.št. - 800 pr.n.št.) (foto F. Stele; fototeka Inštituta za arheologijo ZRC SAZU). ♦ Sound amulet- bullroarer - bone fish from Mala Triglavca near Divača, from the transition period between the Mesolithic and Neolithic (7000 BC - 800 BC) (photo F. Stele; Picture library of the Institute for Archaeology, Scientific Research Centre,

amulet - brnivka. Morda tudi v že opisom podobnih obredih plodnosti za rodovitnost zemlje in sicer po analogiji *riba - voda - dež ali glas nevilhte (grmenja) - dež - voda - plodnost*. Zvočni preizkus predmeta kmalu po njegovi najdbi⁸² je dokazal zanimiv in glasen ter težko opisljiv brneč zven.⁸³ Brnivke v obliki ribe še danes izdelujejo in uporabljajo v vsakdanjem življenju brazilski domorodci, Eskimi, avstralski staroselci. Brnivke tipa bullroarer so podobno kot koščene piščali dobro znane na vseh kontinentih v kulturah naravnih ljudstev, in sicer najpogosteje v obredjih za stik s spiritualnimi entitetami; so tabu in so povezane s *skrivnim vedenjem*.

⁸² V jeseni 1984.

⁸³ Spomnimo se tudi protoneolitskega strgala iz Lepenskega Vira z vrisano obliko ribe (po Krešimiru Galinu 1988, str. 127, str. 12). Joseph Campbell objavlja privlačen in všečen koščen predmet iz Francije (Lespugue, Haute- Garonné) v obliki ribe, z vrezanimi črticami v smeri koščic, ust, škrg iz poznega magdalenienca (iz časa okoli 10.000 pred sedanostjo) (1983, str. 132), ki sicer nima luknje za vrv za brnivke, vendar verjetno prav tako sodi med čuringe, kulno-magične predmete v obredju plodnosti. R. Clark pa objavlja fotografijo ribice z vrezanimi črticami in pikami, z očesom in škrgami (prav tako brez luknjice) iz najdišča Riparo Gaban in obdobja med poznim mezolitikom in neolitikom (1988, str. 16). Mihael Budja navaja zbirko artefaktov iz najdišča Riparo Gaban v dolini Adiže, "med katerimi velja posebej omeniti bogato okrašeno kameno, predvsem pa koščeno antropomorfno in zoomorfno (riba) plastiko ter uporabne predmete (*piščal*) in orodje," (1993, str. 178). Torej troje (možnih) glasbil na istem mestu! Ribica je ovalne oblike z ostrim gobcem in repom, zato so ji arheologi pripisali pomen kopja. Po mojem mišljenju pa bi bila lahko tudi kultni predmet tipa čuringe v plodnostni magiji.

Velika čeljustnica jamskega medveda (33,5 cm) z luknjo v roglju, totemsko magični zvočni amulet (?), Potočka zijalka. ♦ Big cave bear mandible (33,5 cm) with a hole in the crown, totemic magical sound amulet (?), Potočka zijalka. ♦ Grande mandibule de l'ours des cavernes (33,5 cm) avec un trou à son embout, amulette sonore totémique et magique (?), Potočka zijalka.

B - Brnivke na novoveških evropskih tleh

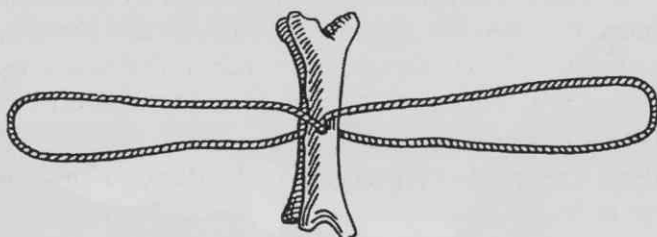
Brnivke danes pogosto najdemo v arhaičnih kulturah predvsem **kot otroške igrače**.⁸⁴ Ko je inštrument izgubil magičen pomen in vlogo, ker so se predstave in verovanja vezana nanju, spremenila, se je obdržal še kot otroška zvočna igrača ali kot pravi W. Meyer, "kot poniknjeni kulturni element".⁸⁵ Vse **do atomskega veka se je ohranil tudi v Evropi, predvsem na alpskem območju in v Skandinaviji, na jugu pa v balkanskih deželah do Grčije**. W. Meyer piše tudi o švicarskih **srednjeveških brnivkah (od 11. do 15. stoletja)** iz živalskih kosti,⁸⁶ predvsem iz **svinjskih členkov in členkov drugih domačih živali** z lepo okroglimi luknjami v kostni kompakti. Danes so brnivke pogostejše na evropskem severu, v Skandinaviji, zlasti koščene. O njih poroča Cajsa Lund (1974, 1985), ki je preučevala koščena glasbila, med njimi brnivke iz svinjskih členkov, od prazgodovine in vikinških časov do danes.⁸⁷

⁸⁴ Paul Collaer 1974, str. 162.

⁸⁵ Werner Meyer, 1969, str. 38.

⁸⁶ Prav tam, str. 37-38, risba str. 13; najdbe so iz Niderrealta, Schiedberga, Frohburga.

⁸⁷ Cajsa Lund, 1985, str. 21. Avtorica je odkrila, da na Švedskem še danes preko 80% otroške populacije pozna "brnečo kost" (ali brneči gumb), ki je prazgodovinskim brnivkam še dokaj identična zvočna priprava, znanje izdelave in rabe pa se je prenašalo iz roda v rod. Večina otrok se s prazgodovinskim zvokom brnivk povsem identificira.

Brnivka iz kosti, Madžarska (B. Sárosi, 1967). ♦ Bone bullroarer, Hungary (B. Sárosi, 1967). ♦ Rhombe en os, Hongrie, (B. Sárosi, 1967).

Kost v moderni dobi lahko zamenjajo tudi drugačni materiali: les, skril, plastika ipd. O prvotnem namenu in pomenu koščenih brnivk na evropskih tleh žal ne vemo veliko. Etnologi in arheoetnomuzikologi so šele v zadnjem desetletju pozornejši na to preprosto glasbilo, ki je verjetno imelo v preteklih tisočletjih pomembnejšo vlogo. Brnivka je še v 20. stoletju lahko koščena, kamnita ali lesena in tudi z navezanim ravnilom⁸⁸ ali brnečim gumbom. Z. Kumer piše, "...da so si šolarji včasih navezovali na vrstico ravnilo in ga v krogu vrteli po zraku. Vrteti je treba precej hitro... Če ni bilo pri roki ravnila, je bila dobra navadna deščica ali pa škodla - ko so bile strehe še lesene, krite s škodlami... Glasbilo so rekli včasih na Štajerskem *brnkač*, na Vipavskem (kjer je bilo znano še do zadnje vojne) pa *brnivka*",⁸⁹ drugod na Primorskem tudi *brndalo*, pa tudi *gugalca* in *zingolca*.⁹⁰ Z Dolenjskega so tudi podatki o glasbilo sestavljenem iz drevesne skorje dolge okoli pol metra, ki je na enem koncu privezana z vrvjo. Ko se pripravo vrti po zraku, le ta "*muka in brenči kot sršen*".⁹¹ V Kobaridu poznajo (po Pleteršniku) glagol *gukati* v pomenu 'vrteti deščico na vrvici'. Drugod poznajo pač pripravo, ne dajejo ji pa imena ali ne vedo več zanj. Enako, le tiše brni tudi gumb, če mu skozi potegneš nitko navzkriž... Prenekateri je s trnom pritrdil naramnice, da je prišel do gumbov - so brenčeče glasbilo narejali iz majhne lesene ploščice, še raje pa *prelunkjali ploščato kost*. Najboljša je bila za ped dolga *kost svinjske krače*. V Šmartnem pod Šmarno goro so otroci imenovali tako koščeno glasbilo *brklja*. V zgodnji pomladi jo je moral imeti vsak otrok in še v šoli ni bilo miru pred njimi."⁹² Vendar se jih spominjajo le še starejše generacije. Daljnosežnejšega zgodovinskega spomina o brnivkah na Slovenskem nimamo.

⁸⁸ Zmaga Kumer, 1972, str. 18-19.

⁸⁹ Zmaga Kumer, 1972, str. 18.

⁹⁰ Zmaga Kumer, 1986, str. 28.

⁹¹ Glej Zmaga Kumer 1983, str. 97; po podatkih Radoslava Hrovatina.

⁹² Glej Zmaga Kumer 1972, str. 18-19. Glasbilo sorodno vrtečim brnivkam - bullroarerjem so tudi *žabice* iz Rogatca na Štajerskem: napet papir čez polovico oreha, v katerem je žima pritrdjena na klinček, drugi konec pa je privezan na palico. Pri vrtenju zvočne priprave po zraku se oglašja "kvakanje". Glej Zmaga Kumer 1972, str. 22.

Nemci imenujejo brnivke "*Waldteufel*"⁹³ in naj bi služile za obredni trušč. Spomin na brnivkin obredni trušč na evropskih tleh pa verjetno izhaja iz starejših filozofsko-religioznih predstav in magičnega razumevanja obrednega zvoka. O rabi brnivk ne vemo veliko tudi zato, ker jih ikonografski viri ne izpričujejo. So bile brnivke sveti predmeti pozabljenih šeg in verovanj in skritih vedenj ali le manj pomembne zvočne igrače?

Tudi drugi tip brnivke, "brneči gumb" ali vrtavke iz kosti - cevaste kosti ali živalskega prstnega členka - z luknjo ali dvema v sredini kosti,⁹⁴ je znan od starejše kamene dobe.⁹⁵

Švicarji so pripravljali brnivke iz svinjskih kosti še do leta 1960,⁹⁶ pa tudi brnivke iz skodel in gumbov z eno ali dvema luknjama, skozi katere so diagonalno potegnili vrv in konce zopet zavezali tako, da je vrv oblikovala osmico s kostjo na sredini. Obe zanki so si nataknili na oba sredinca (velike kosti pa tudi na obe nogi) in z natezanjem in popuščanjem vrvi ustvarjali vrtenje predmeta na vrvi in brneče zvoke, ki so sicer tišji in zamolklejši od zvoka brnivk tipa bullroarer. Zato so zvočno pripravo uporabljali tudi podokničarji in z njenimi zvoki imitirali dekletu "razpoznavne zvoke vetrovnega vremena". Tudi Madžari so še v prvi polovici 20. stoletja poznali brneče kosti kot otroške igrače.⁹⁷

Brnivka tipa brneči gumb je na Slovenskem znana kot otroška igrača, vendar je pripravljena iz vrvice in gumba. Koščene brnivke tega tipa Slovenci v drugi polovici 20. stoletja nismo več poznali.⁹⁸ Napeta vrv brnivk je prototip strune in posredno torej prednik vseh strunskih glasbil. Glasbeni lok je prvič razpoznan na paleolitski razsežni risbi v jami Les Trois Frères v Pirenejih; med tridesetimi bizoni, desetimi konji, štirimi kozorogi in enim jelenom je pod nenavadnim obrazom "paleolitskega božanstva" (?)⁹⁹ narisana mož v profilu, oblečen v živalsko kožo, z naglavno masko bizona in z lokom (glasbenim?)¹⁰⁰ v ustih. Lahko bi šlo za šamana pri delu (?), v ritualu lovske magije, ki s plesom¹⁰¹ "slavi" transformacijo zavesti in odpira svoj um misteriju življenja in smrti. Skalna risba, štiri metre nad tlemi, bi po J. Campbellu mogla voditi mlade iniciante v nadčutne efekte iniciacijskih obredov.¹⁰²

Problematiko idiofonov, drgal in brnivk (prostih aerofonov) ter samozvenečih aerofonov na tem mestu le odpiram in opozarjam na potrebo po

⁹³ Werner Meyer, 1969, str. 38.

⁹⁴ Glej na primer B. Bachmann-Geiser, 1981, str. 72.

⁹⁵ Beri tudi Cajsa Lund, 1985.

⁹⁶ V kantonu Valais (Wallis).

⁹⁷ Glej Bálint Sárosi, 1967, str. 68.

⁹⁸ Glej Zmaga Kumer, 1986, str. 29.

⁹⁹ V levem kotu zgoraj.

¹⁰⁰ Gre za najstarejši tip loka - ustni lok. Glej tudi Alexander Buchner, 1981, str. 20-21.

¹⁰¹ Znan tudi kot plešoč gospodar živali ali Čarodej iz Les Trois Frères, risba pa kot God of Les Trois Frères.

¹⁰² Glej Joseph Campbell, 1983, str. 75-77.

natančnejšem pregledu in študiju tovrstnih glasbil od prazgodovine dalje. Glasbil, katerih dedič je tudi sodobni instrumentarij, ljudski in umetni.

OD NARAVNEGA ODMEVNIKA K ROGOVOM

Poleg naravnih tolkal, kamnov in kosti, naravnih piščali iz votlih kosti in čeljustnic ter preprostih ropotulj, samozvenceh amuletov, visečih okoli vratu ali drugih delov telesa, moramo omeniti še eno *naravno glasbilo: fosilnega prednika sodobnih rogov*.

Školjko - rog poznajo skoraj vse civilizacije, ki jim je bila školjka dosegljiva, od paleolitika dalje. Glasbilo ima ob strani v steni pogosto manjšo luknjo, kar mu omogoča lepše intoniranje in tvorbo višjih delnih tonov. **Školjka in živalski rog sta najstarejša naravna odmevnika in ojačevalca glasu, prototipa trobent in sodobnih rogov.** Po C. Sachs¹⁰³ je potekal počasen razvoj od megafonov ali ojačevalcev glasu h glasbenim inštrumentom. Naravne "trobente" - školjke omogočajo tvorbo le enega ali dveh tonov. Po C. Sachs¹⁰⁴ naj bi naravne odmevnike in rogove sprva uporabljali za **maskiranje glasu**,¹⁰⁴ pri školjkah - rogovih pa naj bi **trobili na luknjice ob straneh**¹⁰⁵ ali **na ožjem odrezanem koncu**. Trobilni ustnik je seveda poznejša iznajdba. Glasbilom brez ustnika ali z njim lahko sledimo povsod po svetu od prazgodovinskih obdobj¹⁰⁵ dalje. Če si je ledenodobni prednik že izdelal izboljšave naravnega glasbila tako, da je ob strani školjko navrtal, mu moramo priznati že visoko stopnjo tehničnega znanja in zvočne zavesti. "Ves mlajši paleolitik zavzemajo luknje v zobeh in v školjčnih lupinah, ki pa niso sporne," piše M. Brodar.¹⁰⁶ Večinoma so te luknje sicer na izredno majhnih školjčnih lupinah, ki so za glasbilo premajhne, vendar je treba natančno pregledati prazgodovinske arheološke najdbe in kasnejše zgodovinske vire.

Od školjke, živalskega roga, trobljenja na votel zob, votlo olesenelo cev (bambus, votlo drevesno vejo, kanelo,...) ali kost vodi razvojna pot k zapletenejšim inštrumentom iz lesa in kovine tudi sestavljenih oblik ter k velikim in umetelnim alpskim rogovom, rogovom iz lubja, rogovom iz dveh lesenih polovic, kakršne najdemo v ljudskih inštrumentarijih tudi na Slovenskem.

¹⁰³ Curt Sachs, 1940, str. 47.

¹⁰⁴ Prav tam, str. 48.

¹⁰⁵ Prav tam.

¹⁰⁶ Mitja Brodar, 1985, str. 45.

VIRI IN LITERATURA

BUDJA, Mihael

1993: Neolitizacija Evrope. Slovenska perspektiva. Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji, XXVI, str. 163 - 193, Ljubljana

BACHMANN - GEISER, Brigitte

1981: Die Volksmusikinstrumente der Schweiz, HEVI I/4, Leipzig

BRODAR, Srečko in Mitja

1983: Potočka zijalka visokogorska postaja aurignacijskih lovcev, Potočka zijalka eine hochalpine Aurignacienjägerstation, Ljubljana

BRODAR, Mitja

1985: Luknje v fosilnih kosteh, Zbornik Ivana Rakovca, SAZU XXVI, str. 29 - 47 in tabele, Ljubljana

1993: Paleolitske in mezolitske najdbe iz jame Špehovke pri Zgornjem Doliču, Arheološki vestnik 44, str. 7 - 28, Ljubljana

BUCHNER, Alexander

1981: Bunte Welt der Musikinstrumente, Praga

CAMPBELL, Joseph

1983: The Way of the Animal Powers, Historical Atlas of World Mythology, Vol. 1, London

CLARK, Royston

1989: Towards the Integration of Social and Ecological Approaches to the Study of Early Agriculture, the Beginning of Agriculture, International Series 496 (Symposia of the Association for Environmental Archaeology, No. 8)

COLLAER, Paul

1974: Ozeanien, MGB I/1, Leipzig

1979: Südostasien, MGB I/3, Leipzig

DANIÉLOU, Alain

1978: Südasiens, MGB I/4, Leipzig

DOBOSI, Viola T.

1985: Jewelry, Musical Instruments and Exotic Objects from the Hungarian Paleolithic, Folia Archaeologica XXXVI, str. 7 - 29, Budapest

ENCIKLOPEDIJA Slovenije 6, 1992, Ljubljana

GALIN, Krešimir

1988: Archeological Findings of Musical Instruments in Yugoslavia, Narodna umjetnost, S. I.2, str. 123 - 148, Zagreb

GRAZIOSI, Paolo

1975: Nuove manifestazioni d'arte mesolitica e neolitica nel riparo Gaban presso Trento. Rivista di scienze preistoriche XXX, 1 - 2, str. 237 - 278

HAHN, Joachim in MÜNZEL, Susanne

1995: Eine Knochenflöte aus dem Aurignacien des Geißenklösterle bei Blaubeuren, Alb - Donau - Kreis, Fundberichte aus Baden - Württemberg, Band 20, str. 1 - 20, Stuttgart

HORUSITZKY, Z.

1955: Eine Knochenflöte aus der Höhle von Istállóskő, Acta Archaeologica V, str. 133 - 140, Budapest

KOROŠEC, Paola in KOROŠEC, Josip

1969: Najdbe s koliščarskih naselbin pri Igu na Ljubljanskem barju, Arheološki katalogi Slovenije, Vol. III, zv. 3, Ljubljana

KOROŠEC, Paola

1975: Poročilo o raziskavah v Ajdovski jami 1967. leta, Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji IV, str. 170 - 209, Ljubljana

KUMER, Zmaga

1983: Ljudska glasbila in godci (Systematik der Musikinstrumente nach Sachs - Hornbostel, str. 206 - 218), Ljubljana

1986: Die Volksmusikinstrumente in Slowenien, Ljubljana

- LEBEN, France
1988: Novoodkrite prazgodovinske plasti v jamah na Krasu, Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji XVI, str. 65 - 76, Ljubljana
1986: Kraševci srednje kamene dobe, Teleks L. 42, št. 19 (8.5.86), str. 20 - 22
- LUND, Cajsa
1985: Kindergeräte und Musikarchäologie, SIMP VII, str. 18 - 23, Stockholm
- MARTÍ, Samuel
1970: Alt Amerika, MGB II/7, Leipzig
- MEYER, Werner
1969: Von Maultrommeln, Flöten und Knochenschwirren, Ein Beitrag der Mittelalter Archäologie zur Geschichte Volksmusikinstrumente in der Schweiz, SIMP I, str. 33 - 38, Leipzig
- OMERZEL - TERLEP, Mira
1996: Koščene piščali, (Pričetek slovenske, evropske in svetovne inštrumentalne glasbene zgodovine), Etnolog 6/1996, str. 235 - 294, Ljubljana
1997²: Prazgodovinske koščene piščali, Kultura, februar, LI/1, str. 61 - 62, Ljubljana
1997¹: Tipologija koščenih žvižgavk, piščali in flavt ter domnevna paleolitska pihala Slovenije / Typology of bone whistles, pipes and flutes and presumed paleolithic wind blowing instruments of Slovenia, Mousterienska "koščena piščal" in druge najdbe iz Divjih bab I Slovenija / Mousterian "Bone Flute" and other Finds from Divje babe I Cave Site - Slovenija, ed. Ivan Turk, Opera Instituti archaeologici Sloveniae, Vol. 2, str. 199-218, Ljubljana
1997³: Paleolitska umetnost in filozofija prvega zvoka, Muzikološki zbornik, Musicological Annual XXXIII, str. 23-47, Ljubljana
- POHAR, Vida
1988: Živalski kostni ostanki kot pridatki prazgodovinskih grobov v Ajdovski jami pri Nemški vasi, Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji XVI, str. 85 - 102, Ljubljana
- SACHS, Curt
1940: The History of Musical Instruments, New York
1962: Reallexikon der Musikinstrumenten, Hildesheim
- SÁROSI, Bálint
1967: Die Volksmusikinstrumente Ungarns HEVI I/1, Leipzig
- SREJOVIĆ, Dragoslav
1979: Protoneolit - kultura Lepenskog vira, Praistorija jugoslavenskih zemalja II, Neolit, str. 33 - 79, Sarajevo
- TURK, Ivan
1988: Razmišljanja o bližnjih srečanjih med neandrtalcem in jamskim medvedom v Divjih babah (I. del), Idrijski razgledi XXXIII/1, str. 73-80, Idrija
- TURK, Ivan, DIRJEC, Janez, KAVUR, Boris
1997: Opis in razlaga nastanka domnevne koščene piščali/Description and explanation of the Origin suspected bone Flute; Moustérienska "koščena piščal" in druge najdbe iz Divjih bab I v Sloveniji/ Moustérien "bone Flute" and other Finds from Divje babe I Cave Site in Slovenia, Opera Instituti archaeologici Sloveniae, Vol. 2, str. 157-178, Ljubljana
1988: VUČEDOL treće tisućljeće p.n.e./VUČEDOL three thousand years b.c., (razstavni katalog), Zagreb
- HEVI - Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente
SIMP - Studia Instrumentorum Musicae Popularis
MGB - Musikgeschichte in Bildern

BESEDA O AVTORICI

ABOUT THE AUTHOR

Mira Omerzel Terlep, dr., etnologinja in muzikologinja, deluje kot umetnica in raziskovalka slovenske kulturne dediščine. Njeno raziskovalno delo in razprave so posvečeni zlasti ljudskim glasbilom in pesmim, zvočni identiteti slovenstva (serija člankov v reviji *Etnolog*), vplivu zvoka na človeka in odnosu med človekom in živaljo (Konji naše pravljice, 1996). Njena doktorska disertacija (1998) nosi naslov *Zgodovinski razvoj "predklasičnega" ljudskega instrumentarija od paleolitika do našega časa na slovenskem etničnem ozemlju*.

Dr. Mira Omerzel Terlep, ethnologist and musicologist is an artist and researcher of the Slovene cultural heritage. Her research work and treatises are primarily dedicated to folk instruments and songs, the sound identity of the Slovenes (a series of articles in the journal *Etnolog*), the influence of sound on man and the relation between man and animal (Konji naše pravljice, 1996). Her doctoral dissertation (1998) is entitled *Zgodovinski razvoj "predklasičnega" ljudskega instrumentarija od paleolitika do našega časa na slovenskem etničnem ozemlju*. ("The historical development of "pre-classical" folk instruments from the Palaeolithic to the present in the Slovene ethnical territory")

179

SUMMARY

PREHISTORIC STONE AND BONE PERCUSSION INSTRUMENTS, SCRAPERS, IDIOPHONES, RATTLES AND BULLROARERS

From stone and shells to strings

One of the tasks of ethnomusicology or the as yet young science of archaeethnomusicology in the future will certainly be to elaborate an accurate survey and the detailed study of prehistoric percussion instruments, scrapers, rattles, idiophones and bullroarers, made of stone or bone and later also of clay and metal. The oldest bullroarers and scrapers are made of bone or stone and in Europe date from the Palaeolithic onwards (Pekárna and Moravia - a toothed scraper; Geissenklösterle - a flute with incisions, a scraper?), and from the Bronze Age onwards they are especially numerous in the Balkans. Specimens from the present-day Slovene ethnical territory that are of special interest are bone bullroarers from the Paleolithic (a perforated phalanx, a stone point with a hole, which is perhaps the oldest bullroarer in the Balkans, a big left bear mandible from Potočka zijalka and the crown of a mandible with a hole from the same site) and scrapers (especially a bone scraper from the burial-place and temple of Ajdovska jama with sixteen cross incisions which in shape is identical with the Balkan Bronze Age and Aztec scrapers dating from the 13th to 15th century; most probably it was used in the funeral sound -rituals of the local population. Almost identical scrapers, percussion instruments and bullroarers still figure as present-days folk instruments in Australia, New Guinea, Melanesia, Polynesia, South America, Asia, Africa and Europe. Especially bullroarers and scrapers dating from the Palaeolithic Age are associated with the shape or symbol of a fish.

Precious is also the find of a small bone fish from the Mala Triglavca Cave in the Karst, which is most probably a sonorous and magical bullroarer from the Mesolithic Age, as are the little fish, scraper and bone flute from the Riparo Gaban site in Trento (Italy).

180 Both scrapers and flutes are phallic-shaped and were in various historical periods ages used in erotic or fertility rites and also in funeral rituals, in which the scraping of bones was to ensure the continuation of life and rebirth. This is the domain of cult and magical sound amulets. Instruments in the form of longish flat objects with cords - "strings" - of various lengths are also the oldest predecessors of string instruments and analogous to the holy objects of the Australian Aborigines, the "speaking" churingas (bullroarers) which have their own spiritual content and special value for the living, especially in communicating with dead ancestors and with the transcendental worlds (also as "the voice of the ancestors"), associated with totemic beliefs. Beside natural percussion instruments, bullroarers are ranked among the oldest musical instruments in the world and are even today known on all continents. All this indicates archetypal general human considerations and a sound-producing awareness in different ages, from the oldest human cultural history and in different regions of the world down to the Atomic Age. And down to the Atomic Age also survived sound-producing toys that are common in Europe as well as in Slovenia (tiny planks, rulers or buttons on a string) or implements to scare away chicken.. Scrapers and bullroarers are also found on all continents in the shape of a fish or featuring a fish symbol. The analogy fish-water-rain-fertility or roaring -thunder-rain-fertility locates the instrument in fertility cults and weather magic (today still alive in the island of Krk, where a bullroarer is called "grmavica" or "thunderer").

Among the earliest idiophones we may count arranged rows of shells, teeth and perforated bones. To the prehistoric idiophones also belong rattles of different shapes, perhaps the most interesting among them is the anthropomorphic clay rattle from the Ljubljana Marsh which dates from the 3rd millennium BC. Iron-Age and Bronze-Age rattles are also the prehistoric predecessors of a range of historical rattles and clay instruments, for instance clay chirpers, and also bells. Practically no research has been carried out on these issues and they deserve to be the subject of research in the future.

RESUME

INSTRUMENTS PREHISTORIQUES A PERCUSSION EN PIERRE ET EN OS, RACLEURS, IDIOPHONES AUTOSONNANTS, HOCHETS ET RHOMBES

De la pierre et de la coquille à la corde

Une des principales tâches de l'ethnomusicologie et de la jeune science qu'est l'archéoethnomusicologie seront sans doute l'examen précis et l'étude des percussions préhistoriques, des racleurs, des hochets, des idiophones autosonnants et des rhombes, en pierre ou en os, ainsi que des instruments à percussion plus récents en argile ou en métal. Les rhombes et les racleurs les plus anciens sont faits en os et en pierre et on les rencontre sur le territoire européen depuis le paléolithique (Pekarna en Bohême - racleur denté; Geissenklösterle - chalumeau mortaisé, racleur?). A partir de l'âge de bronze, ils sont de plus en plus nombreux aussi sur le territoire des Balkans. On a trouvé sur le territoire ethnique slovène actuel de très intéressants rhombes en os, qui datent du paléolithique (une phalange percée, un bout de l'os avec un trou, qui est peut-être le rhombe le plus ancien aux Balkans; une grande mandibule gauche d'ours, trouvée à Potočka zijalka et l'embout de mandibule à un trou, du même lieu) et les racleurs (surtout le racleur en os trouvé dans le sanctuaire d'Ajdovska jama, qui présente six entailles transversales et dont la forme est identique à celle des racleurs balkaniques de l'âge de bronze et des racleurs des Aztèques entre le 13ème et le 15ème siècle; il a probablement été utilisé dans les rites posthumes des habitants de ces lieux). Aujourd'hui encore, on peut trouver presque les mêmes racleurs, instruments à percussion et rhombes parmi les instruments populaires d'Australie, Nouvelle Guinée, Mélanésie, Polynésie, Amérique du Sud, Asie, Afrique, et Europe. Surtout les rhombes et les racleurs sont liés, depuis l'âge du paléolithique, à la forme ou au symbole du poisson. La découverte du petit poisson en os de la grotte de Mala Triglavica à Karst est très précieuse: c'est très probablement un rhombe au son magique du mésolithique, comme le sont également le poisson, le racleur et le chalumeau en os trouvés à Riparo Gaban/Trento.

Tant le racleur que le chalumeau sont de forme phallique et étaient utilisés à travers les différentes périodes historiques lors de rites érotiques et de fécondité, ainsi que dans les cérémonies funéraires pendant lesquelles le raclement des os devait assurer la continuité de la vie et une nouvelle naissance. Il s'agit d'amulettes sonores cultuelo-magiques. Les instruments consistant en objets plats et oblongs munis des cordelettes de longueurs variables - «la corde», sont les prédécesseurs les plus anciens des instruments à cordes; ils sont analogues aux objets sacrés des Aborigènes australiens, les tschouringas «parlants» (bullroarers), qui ont un contenu spirituel et une valeur particulière pour les vivants, surtout dans leur communication avec les ancêtres et les mondes transcendants («comme la voix

des ancêtres aussi») liés aux conceptions totémiques. Outre les instruments à percussion naturels, les rhombes sont les instruments les plus anciens du monde: ils sont connus jusqu'à présent sur tous les continents. S'agit-il donc d'un archétype humain de penser et d'une conscience sonore qui a parcouru des époques différentes, depuis la plus ancienne histoire culturelle de l'homme, aux différents coins du monde? Et jusqu'à l'ère atomique, on les connaît en Europe et en Slovénie sous forme de jouets sonores d'enfants (plaques, règles, boutons sur une corde) ou comme objets destinés à effrayer les poules. Les racleurs et les rhombes sous forme ou comme symbole du poisson sont connus sur tous les continents. Les analogies poisson-eau-pluie-fécondité ou bien bourdonnement-tonnerre-pluie-fécondité mènent cet instrument musical au culte de la fécondité et à la magie du temps (cela se perpétue aujourd'hui encore sur l'île de Krk où le rhombe s'appelle «grmavica» - fr. tonnerre).

Les idiophones les plus anciens sont les coquilles enfilées, ou les dents, ou les os percés. Les instruments idiophoniques les plus anciens sont également des hochets de différentes formes, dont l'exemplaire le plus intéressant est peut être le hochet d'argile des marais de Ljubljana (Ljubljansko barje) du 3ème millénaire av.J.-C. Les hochets des âges de fer et de bronze sont également les prédécesseurs de toute une gamme de hochets historiques et d'instruments en argile, par exemple les gazouilleurs et les cloches en argile. Ce sont des thèmes tout à fait non élaborés qui exigent toute notre attention dans l'avenir.